

Wijsheid en deugd

Een onderzoek naar de radicale eigenschappen van de stoïsche Wijze

Joeke Veldman
4011708
Afdeling Filosofie
Departement Filosofie en Religiewetenschap
Aan de faculteit Geesteswetenschappen
01/04/2017
Begeleider: prof. dr. Teun Tieleman
Tweede beoordelaar: dr. Sander Werkhoven

Samenvatting

In de filosofie van de Stoïcijnen is de stoïsche Wijze het ideaalbeeld van de mens. Het hoogste doel is een deugdzaam leven. Dit wordt bereikt wanneer men leeft in overeenstemming met de natuur. De kosmos wordt aangestuurd door een onveranderlijke goddelijke wil, en alles is volgens de Stoïcijnen gedetermineerd. Alleen door middel van zekere kennis is een deugdzaam leven mogelijk en de Wijze is de enige die deze kennis bezit. De stoïsche Wijze is als enige vrij, en alleen hij kan moreel correct handelen. Ook heeft alleen de Wijze toegang tot kennis en de deugd, en daarmee tot geluk. Iedereen die geen Wijze is, wat bijna de gehele mensheid omvat, is een ongelukkige, onwetende, door en door slechte dwaas. Al in de oudheid stonden de Stoïcijnen bekend om deze 'paradoxen'. De manier waarop de Stoïcijnen deze radicale eigenschappen van de Wijze verdedigen is voor een groot deel gebaseerd op hun natuurfilosofie. Wanneer de stoïsche ideeën over de Wijze in de context van de gehele stoïsche filosofie worden geplaatst zijn de beweegredenen achter het toeschrijven van de extreme eigenschappen aan de Wijze beter in te zien. In deze scriptie wordt een historisch onderzoek gedaan, relevant voor de hedendaagse filosofie. Aan de hand van deze scriptie waarin de positie van de stoïsche Wijze duidelijk is gemaakt, kan verder onderzoek gedaan worden naar de manier waarop we in de huidige filosofie de stoïsche ideeën kunnen toepassen. In de moderne deugdethische filosofie kunnen we gebruik maken van begrippen als deugd, geluk en wijsheid, en de vervolmaking van deze begrippen zoals we ze vinden binnen het Stoïcisme.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk 1: Kritiek op de stoïsche Wijze	6
1.1 Alleen de Wijze is gelukkig	6
1.2 Kennis van de Wijze	7
1.3 Vrijheid van de Stoïsche Wijze	7
1.4 Perfectionisme en de haalbaarheid van wijsheid	7
1.5 Hoe is stoïsche theorie mogelijk, bij gebrek aan Wijzen?	8
Hoofdstuk 2: De stoïsche antwoorden	9
2.1 Het geluk van de stoïsche Wijze	9
2.2 De kennis van de stoïsche Wijze	10
2.3 De vrijheid van de stoïsche Wijze	12
2.4 Stoïsch perfectionisme	16
2.5 De transformatie tot wijze	17
2.6 Mogelijkheid van Stoïsche theorie	18
2.7 Evaluatie	18
Hoofdstuk 3: Conclusie	20
Bibliografie	22

Inleiding

"I am not a wise man and-this will make you hate me more-I never will be. So, demand that I be better than bad men, not equal to the best man. This is enough for me, to erase one of my faults every day and punish my errors."¹

- Seneca

In de moderne ethiek is er veel aandacht voor deugdethische benaderingen. In de deugdethiek is het goede afhankelijk van het ontwikkelen van de juiste menselijke eigenschappen. Aan het eind van deze ontwikkeling staat de perfecte mens. In de oudheid hebben verschillende filosofieën hun visie van de perfecte mens ontwikkeld. Aan de versie van de perfecte mens die wij bij de Stoïcijnen vinden, de stoïsche Wijze, worden veel extremere eigenschappen toegeschreven dan in de meer gematigde ethiek van Aristoteles zijn terug te vinden. Zo is binnen het stoïcisme de deugd de enige voorwaarde voor geluk, en is alleen de stoïsche Wijze gelukkig. Het is interessant te onderzoeken hoe de Stoïcijnen deze radicaliteit verantwoorden en hoe de Wijze binnen de gehele stoïsche filosofie past.

Er is in de wetenschappelijke discussie al enig onderzoek gedaan naar de stoïsche Wijze. G.B. Kerferd heeft onderzocht wat de kennis van de stoïsche Wijze inhoudt, en hoe ver zijn kennis reikt in *What Does the Wise Man Know?* (1978). A.A. Long maakt in zijn werk *Dialectic and the Stoic Sage* (1978) duidelijk dat de dialectiek als denkwijze voor de Stoïcijnen noodzakelijk is om Wijze te kunnen worden. In *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy* (1998) van Susanne Bobzien worden verschillende aspecten van het stoïsche vrijheidsbegrip behandeld waaronder de vraag hoe vrijheid en determinisme functioneren binnen de logica en natuurfilosofie. Dit is belangrijk om de vrijheid van de Wijze te kunnen begrijpen. In 2014 is een werk gepubliceerd van René Brouwer getiteld *The Stoic Sage*, waarin onder andere het grote belang van Socrates op de Stoïcijnen wordt uitgelicht. Thomas Hurka heeft in zijn boek *Perfectionism* (1993) onderzoek gepresenteerd naar de problemen en mogelijkheden van een ethiek gebaseerd op een menselijk ideaal, waar hij zich vooral richt op de deugdethiek van Aristoteles. Het is een interessante vraag of een samenhangend beeld van de Wijze als het stoïsche ideaal relevant is voor onderzoek naar de mogelijkheden voor het stoïsche denken in vergelijkbaar deugdethisch onderzoek. In deze scriptie zal ik mij concentreren op de historische weergave van de mogelijke problemen inzake de stoïsche Wijze. Verder werkend met deze en andere publicaties wil ik de functie van de stoïsche Wijze uiteenzetten. De genoemde publicaties behandelen specifieke aspecten van de stoïsche Wijze, terwijl ik wil kijken naar het geheel van de radicale eigenschappen van de Wijze en hoe deze te rechtvaardigen zijn.

In dit onderzoek wil ik antwoord geven op de vraag hoe de radicale eigenschappen van de Wijze functioneren binnen de stoïsche filosofie en hoe de Stoïcijnen deze rechtvaardigen. Zo moeten wij in de conclusie een drietal vragen beantwoorden. Ten eerste wat de radicale eigenschappen van de stoïsche Wijze zijn. Ten tweede moet de vraag beantwoord worden wat de oorzaken achter deze eigenschappen zijn. En ten derde hoe deze eigenschappen filosofisch gefundeerd worden.

Dit onderzoek is een historische reconstructie van de stoïsche filosofie, ingegeven door actueel relevante ethische vraagstukken over de ontwikkeling van menselijke deugden en menselijke perfectie. Het doel van de reconstructie is een duidelijker beeld van de radicale eigenschappen van de stoïsche Wijze te krijgen om te zien in welke opzichten deze in het huidige filosofische debat relevant kunnen zijn.

Ten eerste zal ik uitwijden over de eigenschappen die de Wijze worden toegeschreven en de 'stoïsche paradoxen'. Vervolgens zal in het tweede hoofdstuk de filosofische achtergrond van het Stoïcisme worden uiteengezet en zal worden onderzocht hoe de 'paradoxen' en andere kritiek hun plaats hebben binnen het Stoïcisme. Ook zal in dit hoofdstuk duidelijk worden waarom de Stoïcijnen de moeilijkheden die hun ideeën over de Wijze met zich meebrengen juist waardevol

¹ Seneca, *De vita beata*, 17.3

vinden.

Van de oude Stoa is niet veel informatie overgebleven, en er zijn drie mogelijke problemen met de informatie die we wél hebben. Deze informatie is vaak fragmentarisch van aard en komt vaak uit werken die ruime tijd na het begin van het Stoïcisme zijn geschreven. Bovendien komt een aanzienlijk deel van onze informatie uit werken van rivalen van het Stoïcisme. Dit is belangrijk te vermelden en in te zien, omdat dit een bepaalde mate van onzekerheid met zich mee brengt. De gebruikte bronnen zijn betrouwbaar, maar door het fragmentarische karakter van de bronnen is onderzoek naar de stoïsche filosofie in zekere mate reconstructief van aard. Van de latere Stoïcijnen als Seneca is meer eigen werk overgebleven waardoor een meer compleet beeld van zijn gedachtegoed is overgeleverd.

Hoofdstuk 1: Kritiek op de stoïsche Wijze

De Stoïcijnen schrijven aan de Wijze een aantal eigenschappen toe die als extreem zouden kunnen worden beschreven. De manier waarop ze de Wijze laten verschillen van de rest van de mensheid is opvallend zowel door de grootsheid van de Wijze als de slechtheid waarvan de rest van de mensen wordt beticht. In dit hoofdstuk zal een aantal belangrijke problemen worden genoemd, waaronder de 'stoïsche paradoxen'.

1.1 Alleen de Wijze is gelukkig

Volgens de Stoïcijnen is de Wijze als enige gelukkig. Cicero beschrijft de stoïsche paradox als volgt:

"That the possession of virtue is sufficient for happiness"²

De stoïsche Wijze is de enige persoon in het bezit van de deugden en is zo ook als enige gelukkig. De term geluk heeft voor de Stoïcijnen een andere betekenis dan wat algemeen als geluk wordt gezien. Voor hen staat geluk los van de uitwendige wereld. Voor de stoïsche Wijze zou een natuurramp geen belemmering van zijn geluk zijn, en lichamelijke ongemakken evenmin. Dit is intuïtief niet aannemelijk; men zou iemand die al zijn spullen verloren is wel degelijk ongelukkig kunnen noemen. Ook ziekte is iets wat makkelijk te beschrijven is als een belemmering van het geluk. Cicero beschrijft dit als een van de stoïsche paradoxen en stelt dat ook de Stoïcijnen ze zelf paradoxen noemen.³ Aristoteles maakt bijvoorbeeld wél een onderscheid tussen uitwendige goederen, lichamen, goederen en goederen of kwaliteiten van de ziel.⁴ De Stoïcijnen moeten duidelijk maken waarom zij alleen dit laatste als voorwaarde van geluk beschouwen.

De Stoïcijnen beschouwen deugd en ondeugd op een wijze vergelijkbaar met waar of onwaar. Iemand is óf deugdzaam, óf ondeugdzaam. Dit zorgt ervoor dat alle dwazen even slecht, en compleet slecht zijn. Intuïtief spreekt dit de meeste mensen niet aan, al sinds de oudheid:

“One of the hardest [difficulties] to be solved is this, that all men whatsoever (except him who is absolutely perfect) are equally vicious. Hence is that enigma, called progress or proficiency, which, though it has puzzled the learned to solve, is in my opinion very foolish; for it represents those that have advanced a little, and are partly free from inordinate passions and distempers of mind, to be as unhappy as those that are guilty of the most heinous enormities.”⁵

De analogieën die door de Stoïcijnen worden geleverd zijn niet noodzakelijk overtuigend. Een stoïcijn zou kunnen zeggen dat het niet uitmaakt hoe ver je onder water bent, je verdrinkt zolang je niet kan ademen.⁶ Dit geeft aan hoe we volgens hen over de verhouding goed en kwaad moeten denken. Het gebruik van deze of andere analogieën is misschien handig voor het verduidelijken van een idee, maar geeft geen rationele meerwaarde aan een van beide kanten. Wanneer er echter wel wordt gedacht in termen van perfecte deugd en complete ondeugd, zou het pleiten voor de stoïsche filosofie als dit onderscheid hoog zou worden gehouden. Het lijkt een redelijke eis om van de Stoïcijnen te verwachten dat ze óf een hard onderscheid maken tussen kennis en onwetendheid, en goed en kwaad, óf een graduele voortgang tussen de uitersten accepteren.

² Cicero, *Paradoxa stoicorum*, vertaling N. Rackham, (Londen: Harvard University Press, 1942), p267

³ Cicero, *Paradoxa stoicorum*, vertaling N. Rackham, (Londen: Harvard University Press, 1942), p257

⁴ Aristoteles, *Ethica* 1.8 1098 b 13

⁵ Plutarchus, *Quomodo quis suos in virtute sentiat profectus*, in *Moralia* vol 1. Vertaling Tod (Boston: Little, Brown and Co. 1878)

⁶ Cicero, *De Finibus* 3.14.48

1.2 Kennis van de Wijze

Qua kennis valt er een aantal punten van kritiek te leveren op de stoïsche Wijze. De Stoïcijnen geven de stoïsche Wijze mentale superioriteit die misschien niet alwetend is, maar wel ver reikt. Het zou tamelijk ongeloofwaardig zijn om te zeggen dat de Wijze ook daadwerkelijk elke specifieke gebeurtenis moet kennen.⁷ Maar ook als de Stoïcijnen willen beweren dat de Wijze bijvoorbeeld kennis heeft van de onderliggende oorzaken van de natuur zijn er mogelijke problemen. Hoe komt de Wijze van onwetendheid naar een toestand waarin hij zekere kennis heeft. Niet alleen het punt van overgang is mogelijk problematisch. Hoe is het überhaupt mogelijk over te stappen naar zekere kennis, wanneer er voorafgaand aan het bezitten van een vorm van zekere kennis alles giswerk is? De zeldzaamheid van de Wijze zorgt ervoor dat er niet al een hoeveelheid kennis bestaat die voor zeker kan worden aangenomen. Ook hierop moeten de Stoïcijnen met een antwoord komen. De reikwijdte van de kennis van de Wijze zal waarschijnlijk erg moeten worden ingeperkt om geloofwaardige vormen aan te kunnen nemen.

1.3 Vrijheid van de stoïsche Wijze

"That only the wise man is free, and that every foolish man is a slave"⁸

Alleen de stoïsche Wijze is vrij, terwijl de rest van de mensheid bestaat uit slaven. De ideeën over deze vrijheid van de stoïsche Wijze kunnen op verschillende manieren worden bekritiseerd. De eerste vorm van kritiek is gebaseerd op het concept van vrijheid zelf. Als er geen enkele mogelijkheid tot zelfbepalend handelen is, en slechts de houding ten opzichte van de gebeurtenissen veranderbaar is, lijkt de vrijheid überhaupt al ver te zoeken. Stoïsche filosofie moet een overtuigend antwoord geven waarom het concept van vrijheid dat wél mogelijk is binnen de stoïsche theorie, als 'vrijheid' kan worden gezien. De tweede vorm van kritiek ligt binnen het concept van stoïsche vrijheid. Alleen datgene wat materieel is kan materie bewegen, en hier hebben de natuurwetten vat op. De stoïsche geest moet op een bepaalde manier materialistisch zijn, omdat anders geen verbinding met het lichaam mogelijk zou zijn. De Stoïcijnen lijken dan twee opties te hebben: óf ze accepteren dat de geest ook gedetermineerd is, en passen hun definitie van vrijheid hieraan aan, óf ze moeten vrijheid opgeven.

1.4 Perfectionisme en de haalbaarheid van wijsheid

De stoïsche Wijze is het toppunt van menselijk bestaan, en is als enige geen dwaas. Niemand zal ooit een beter mens zijn dan de stoïsche Wijze. Waarom zou iemand het beeld van de stoïsche Wijze accepteren als zijnde het menselijke ideaalbeeld? Hoe kan het zijn dat dit menselijk doel schijnbaar nooit wordt behaald? Is het een acceptabel idee om een idee van perfectie in menselijke vorm te plaatsen wanneer deze perfectie wellicht nog nooit is gehaald?

Slechts enkele namen worden door de Stoïcijnen genoemd als een mogelijke echte stoïsche Wijze. Zeno, Cleanthes en Chrysippus, de drie belangrijkste denkers van de oude Stoa, kunnen niet overtuigend als Wijze worden beschouwd.⁹ Socrates is nog het best te verdedigen als mogelijke Wijze,¹⁰ maar zelfs dan is er maar één voorbeeld. Als de Wijze echt zo zeldzaam is als zowel door critici van de Stoïcijnen als de Stoïcijnen zelf wordt toegegeven, lijkt dit de stoïsche ethiek schade te doen. Om deze kritiek tegen te gaan moet er vanuit stoïsch perspectief blijken dat er wel degelijk een mogelijkheid is om Wijze te worden en dat de zeldzaamheid van de Wijze de stoïsche filosofie geen schade toebrengt. Het kan niet slechts tot ideaalbeeld blijven wanneer we stoïsche ethiek ook daadwerkelijk als levensfilosofie willen kunnen beschouwen.

⁷ G.B Kerferd, *What Does the Wise Man Know?*, in *The Stoics*, (Berkeley: University of California, 1978.), p.134

⁸ Cicero, *Paradoxa stoicorum*, vertaling H. Rackham, (Londen: Harvard University Press, 1942), p285

⁹ René Brouwer, *The Stoic Sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.122, p.127, p.130

¹⁰ *Ibid.*, p.136-176

1.5 Hoe is stoïsche theorie mogelijk, bij gebrek aan Wijzen?

Het juiste denken en de ware kennis zijn slechts aan de Wijze besteed. De oude Stoïcijnen zagen zichzelf niet als perfecte mensen, en zouden zichzelf niet zien als stoïsche Wijze. Door hun imperfectie maken ze fouten. Alle verkeerde handelingen worden volgens een van de stoïsche paradoxen even zwaar gerekend. Cicero beschrijft deze paradox als volgt:

"That transgressions are equal and right actions equal"¹¹

Aangezien alle fouten even zwaar worden gerekend, zijn alle niet-Wijzen slecht. Het is een kwalijke zaak wanneer bepaald wordt wat goed is door diegenen die zelf niet eens goed zijn. Alle theorie en filosofie van de stoïsche filosofen moet worden beschouwd als het denkwerk en de 'kennis' van niet-Wijzen. Deze dwazen zijn niet alleen slecht, maar nog gek ook:

"That every foolish man is mad"¹²

Dit maakt dat hun manier van denken niet correct hoeft te zijn, en dat de filosofie waar zij voor staan zichzelf onderuit lijkt te halen. De ethische voorschriften vereisen kennis die de makers van de leefregels niet bezitten. Het toeschrijven van eigenschappen aan de Wijze lijdt aan dezelfde tekortkomingen. Het probleem is niet noodzakelijk dat de Stoïcijnen niet zelf het goede toepassen, omdat het immers mogelijk is om een ideaal te herkennen zonder er zelf naar te handelen. Het lijkt wel problematisch voor de Stoïcijnen dat ethiek afhankelijk is van bepaalde kennis, waarover zij zelf, omdat ze geen Wijzen zijn, geen zekerheid kunnen hebben.

¹¹ Cicero, *Paradoxa stoicorum*, vertaling H. Rackham, (Londen: Harvard University Press, 1942), p271

¹² Cicero, *Paradoxa stoicorum*, vertaling H. Rackham, (Londen: Harvard University Press, 1942), p279

Hoofdstuk 2: De stoïsche antwoorden

2.1 Het geluk van de stoïsche Wijze

Alleen de stoïsche Wijze is gelukkig, en zijn deugdzaamheid is voldoende en de enige voorwaarde voor geluk. Het grootste goed en het doel van het leven binnen het stoïcisme is geluk, of *eudaimonia*. Dit geluk is in niets anders te vinden dan in de deugd. Ondeugdzaam leven betekent zo ook ongelukkig zijn. Zodoende is het doel binnen het Stoïcisme het leiden van een deugdzaam leven. Stoïsche deugdzaamheid wordt algemeen gedefinieerd als leven in overeenkomst met de natuur:

“They [the Stoics] say that being happy is the end, for the sake of which everything is done, but which is not itself done for the sake of anything, This consists in living in accordance with virtue, in living in agreement, or, what is the same, in living in accordance with nature.”¹³

Het denken in deugden was in de Hellenistische filosofie wijdverspreid. In de oudheid was het menselijk ideaalbeeld van de Wijze niet uniek aan de stoïsche filosofie. Zo vinden wij ideeën over de wijze man bij Epicurus. Ook Aristoteles gaf een beeld van de ideale deugdzame mens. De Wijze van de Stoïcijnen moeten we daarom niet alleen plaatsen in het perspectief van de stoïsche filosofie, maar ook in verhouding met eigentijdse beelden van de Wijze. De deugd van de stoïsche Wijze is uitsluitend te vinden binnen de Wijze, buiten de invloed van externe factoren zoals aardse rijkdom en sociaal prestige. Dit staat haaks op de invloedrijke ethische filosofie van Aristoteles. Aristoteles ziet de mens als een sociaal dier. De deugd moet volgens hem gecultiveerd worden binnen de sociale context en materiële zaken zijn hier wel degelijk onderdeel van. Zo zijn grootsheid en vrijgevigheid volgens hem onmogelijk zonder het bezit van een hoeveelheid geld, en bestaan er voortreffelijkheden die te maken hebben met materieel bezit.¹⁴ Een deugdzaam persoon is deugdzaam binnen het kader van een sociale positie. De voortreffelijke mens heeft niet alleen innerlijke deugden, maar verdient ook extern goede zaken. Een mens kan slechts fier zijn als hij voortreffelijk is,¹⁵ en voor hem is aanzien het hoogste uitwendige goed.¹⁶

“The first thing appropriate to every animal, he says, is its own constitution and the consciousness of this. For nature was not likely either to alienate the animal itself, or to make it and then neither alienate it nor appropriate it. So it remains to say that in constituting the animal, nature appropriated it to itself. (...) And since reason, by way of a more perfect management, has been bestowed on rational beings, to live correctly in accordance with reason comes to be natural to them.”¹⁷

Dit citaat geeft aan dat wij volgens de Stoïcijnen als mens van nature beschikking hebben over rationaliteit. Deze rationaliteit is datgene wat ons de meest perfect vorm van controle over onszelf kan geven, en datgene wat ons het beste past. Om in overeenkomst met de natuur te leven moet de mens, als redelijk wezen, de rede cultiveren. Voor de Stoïcijnen is alleen datgene wat zeker is, en op geen enkele manier afgenomen kan worden een voldoende voorwaarde van geluk. Dat dit het enige doel is, en dat andere aardse bezittingen niet bijdragen aan geluk willen de Stoïcijnen bewijzen door middel van de stabiliteit van het goede dat geluk veronderstelt. Cicero beschrijft dit geluk als volgt:

"Yet no one can be happy without a good which is secure, stable and lasting (...) The man who would fear losing any of these things cannot be happy. We want the happy man to be safe,

¹³ Stobaeus 2.77,16-27 (SVF 3.16 = LS63A)

¹⁴ Aristoteles, *Ethica* 4.4 11.22 a 20

¹⁵ Aristoteles, *Ethica* 4.8 11.24 a 28

¹⁶ Aristoteles, *Ethica* 4.7 11.23 b 18

¹⁷ Diogenes Laertius 7.85-6 (SVF 3.178 = LS57A)

impregnable, fenced and fortified, so that he is not just largely unafraid, but completely."¹⁸

Alles wat anderen als aards goed zouden kunnen beschrijven kun je kwijtraken door rampspoed en ongeluk. Alleen de eigen psychische gesteldheid kan niet worden afgenomen. Dit is de reden dat het stoïsch geluk wordt gedefinieerd door middel van de psychische houding van de Wijze, en alleen door deze houding. Zo zetten zij zich af tegen bijvoorbeeld Aristoteles' ethische filosofie. Ook de Epicureïsche notie dat plezier het hoogste goed is¹⁹ wordt zo ontkracht.

2.2 De kennis van de stoïsche Wijze

Voor de Stoïcijnen is het niet mogelijk om het gelukkige leven te leiden zonder kennis van het deugdzame. Om deze reden is het belangrijk de stoïsche definitie van kennis en de juiste manier van denken duidelijk uiteen te zetten. René Brouwer maakt in zijn werk *The Stoic Sage* gebruik van twee definities van wijsheid die in elkaars verlengde liggen en op elkaar aansluiten. De eerste definitie beschouwt wijsheid als kennis van menselijke en goddelijke zaken.²⁰ Deze definitie kan overtuigend aan de Stoïcijnen worden toegekend, ook al is deze of een vergelijkbare beschrijving van wijsheid ook bij andere filosofen uit dezelfde tijd te vinden.²¹ Met behulp van het volgende citaat van Plutarchus trekt Brouwer een aantal conclusies over de aard van de stoïsche kennis en wijsheid. Een deel hiervan is voor ons onderzoek relevant, en zal ik uiteenzetten.

"The Stoics said that wisdom is knowledge of human and divine matters, and philosophy exercise of fitting experience; the single and supremely fitting expertise is excellence, and excellences at their most general are three: in nature, in behaviour, in reasoning. For this reason philosophy is also divided into three parts: physical, ethical and logical. Physical is when we investigate the world and the matters in the world, ethical is that which is occupied with human life, logical is that concerned with reasoning, the last they also call dialectical."²²

Uit dit citaat blijkt dat kennis bestaat uit een driedeling. Net als de deugd is het in te delen in de drie stoïsche delen van de filosofie: fysica, logica en ethiek. Fysica heeft betrekking op de kosmos en alles daarbinnen. De zekere kennis over de fysica bestaat uit het begrijpen van de natuurwetten en daarmee het lot. Ethiek heeft te maken met menselijke zaken en dat wat betrekking heeft op de mens. Logica behandelt het redeneren over de andere twee.²³ Voor de Stoïcijnen is de interactie tussen de drie takken van filosofie van levensbelang. Welke discipline het belangrijkste is, is onder de Stoïcijnen zelf onderwerp van discussie,²⁴ maar ze zijn niet los van elkaar te begrijpen. Onderling bestaat er een sterk verband tussen de verschillende aspecten van wijsheid. Het aspect van de menselijke natuur van wijsheid is afhankelijk van de gehele natuur.²⁵ De menselijke natuur moet in overeenstemming zijn met de natuur van de kosmos als geheel. Om ethische kennis te vergaren moet de Wijze dus kennis van de grotere natuur bezitten.

"The Stoics say scientific knowledge [*episteme*] is a cognition [*katalepsis*] which is secure and unchangeable by reason. It is secondly a system of such *epistemai*, like the rational cognition of particulars which exists in the virtuous man. It [scientific knowledge here = science] is thirdly a system of expert *epistemai*, which has intrinsic stability, just as the virtues do. Fourthly, it is a tenor for the reception of impressions which is unchangeable by reason, and consisting, they say, in tension

¹⁸ Cicero, *Tusculanae disputationes* 5.81-2 (LS63M)

¹⁹ Cicero, *De finibus* 1.29-32, 37-9 (LS 21A)

²⁰ Aetius I (SVF 2.35 = LS26A)

²¹ René Brouwer, *The Stoic sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.9-18

²² *Ibid.*, p.8

²³ René Brouwer, *The Stoic sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.21

²⁴ A.A. Long en D.N Sedley, *The Hellenistic philosophers*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), p.160-161

²⁵ *Ibid.*, p.29

and power."²⁶

Kennis als hierboven omschreven bestaat dus uit zaken die zeker zijn, en onveranderbaar. Waar de niet-Wijzen meningen hebben, is alles waar de stoïsche Wijze een oordeel over velt een feit. Kennis gaat niet alleen over losse te kennen zaken, maar is ook de naam voor het gehele systeem van cognitie dat als geheel stabiliteit bezit. De kennis van de Wijze moet niet worden gezien als alwetend.²⁷ Wanneer de wijze ergens geen kennis over bezit, schort hij zijn oordeel op.²⁸ Zelfkennis is voor de Wijze van groot belang, omdat kennis stabiel is als systeem van cognities binnen de psyche van de Wijze.²⁹ Deze zelfkennis bestaat eruit de rationaliteit van de persoon zelf te erkennen. De zelfkennis die de Wijze opdoet wordt versterkt door de grip die de Wijze heeft op kennis en waarmee hij zekerheid vaststelt. De rationaliteit van de Wijze is een verlengde van de goddelijke rationaliteit van de gehele kosmos.³⁰ De kennis van de Wijze is op deze manier niet alleen kennis over de kosmos, maar ook een vorm van herkenning van zijn eigen rationaliteit. De uitmuntendheid van de Wijze op het gebied van logische en fysische kennis geeft hem de zekerheid die nodig is om het goede te kennen en hier ook naar te handelen.

De tweede definitie voor stoïsche wijsheid baseert Brouwer op een citaat uit het pseudo-Galenische werk *Historia Philosopha*.

"Others defined philosophy as the exercise of fitting expertise of the best life for human beings, saying that philosophy is exercise, and calling wisdom fitting expertise, which is also a cognition of human and divine matters."³¹

Belangrijk in deze definitie van wijsheid is dat de focus op filosofie ligt in plaats van op de wijsheid.³² De filosofie is voor diegenen die (nog) niet de Wijze zijn een manier om te oefenen in het juiste. De Wijze zelf behoeft geen oefening meer en heeft de expertise om dit juiste te kunnen. Expertise is voor de Stoïcijnen een set cognities, beïnvloed door impressies³³, met methodische eigenschappen. De rationele natuur bezit op zijn eigen manier ook een vorm van expert-zijn. De methodische eigenschappen van de expertise van de Wijze liggen in het verlengde van de methodiek van de gehele natuur. Ook hier wordt de wijsheid gebaseerd op kennis van de natuur en de kosmos, maar is het karakter van het handelen van de Wijze inbegrepen.³⁴

De oude Stoïcijnen maakten een onderscheid tussen de vorm van kennis van de dwazen en de Wijze. Dit blijkt uit het volgende citaat:

"The Stoics say there are three things which are linked together, scientific knowledge [*episteme*], opinion [*doxa*] and cognition [*katalepsis*] stationed between them. Scientific knowledge is cognition which is secure and firm and unchangeable by reason. Opinion is weak and false assent. Cognition in between these is assent belonging to a cognitive impression; and a cognitive impression, so they claim, is one which is true and of such a kind that it could not turn out false. Of these they say that scientific knowledge is found only in the wise, and opinion only in the inferior, but cognition is

²⁶ Stobaeus 2.73,16-74,3 (SVF 3.112 = LS41H)

²⁷ René Brouwer, *The Stoic Sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.34

²⁸ Stobaeus 2.11, 18-112,8 (SVF 3.548 = LS41G)

²⁹ Stobaeus 2.73,16-74,3 (SVF 3.112 = LS41H)

³⁰ Diogenes Laertius 7.143 (SVF 2.633 = LS52X)

³¹ Ps. Galenus, *On the history of philosophy*, 5. 602.19-3.2 vertaling Diels, te vinden in René Brouwer, *The Stoic sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.41

³² René Brouwer, *The Stoic Sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.42

³³ Ibid., p.48

³⁴ Ibid., p.49-50

common to them both, and is the criterion of truth.”³⁵

Alleen de Wijze heeft kennis, waar de rest van de mensen slechts dingen meent te weten. De kennis van de Wijze is zeker en onaantastbaar door middel van de rede, terwijl wat de rest van de mensen denkt te weten slechts meningen zijn. Stoïsche wijsheid bevat de perfecte cognitieve toestand van de Wijze, gepositioneerd in de rationaliteit van de gehele natuur. Het valt samen met de hoogste deugd, namelijk 'kennis van de menselijke en kosmische natuur'.

2.3 De vrijheid van de stoïsche Wijze

De stoïsche Wijze is de enige vrije persoon. Vrijheid bestaat voor de Stoïcijnen uit het hebben van de juiste houding tegenover het lot. De menselijke vrijheid die de Wijze bezit is om dát te kiezen wat goed is. Om te kunnen begrijpen waarom de Stoïcijnen kunnen beweren dat de Wijze vrij is, ondanks de deterministische wereld, moeten we kijken naar hun natuurfilosofie. Eerder is gezegd dat het problematisch lijkt te zijn als én het pure materialisme én het determinisme met de vrije wil verenigd moet worden. Voor we kunnen kijken naar de positie van de wijze binnen de deterministische kosmos van de Stoïcijnen, moeten we eerst een duidelijk beeld schetsen van de stoïsche natuurfilosofie. In het onderzoek naar het handelen van de Wijze moeten twee aspecten van zijn handelen onderzocht worden. Ten eerste wat het handelen van de Wijze onderscheid van het handelen van de rest van de mensheid. Vervolgens moet onderzocht worden hoe handelingen van de stoïsche Wijze vrij kunnen zijn. Hiervoor moeten we uitwijden over twee verschillende aspecten van de vraag naar de vrijheid van de Wijze. Hoe worden de vragen naar de psychologie en de ziel binnen het monistische materialisme opgelost en op welke wijze weten de Stoïcijnen een vorm van vrijheid hierin te corporeren?

Aangezien de stoïsche deugd bestaat uit het leven in overeenstemming met de natuur, is kennis van deze natuur nodig om een deugdzaam leven te kunnen leiden. Twee ideeën staan centraal in de stoïsche natuurfilosofie: monisme en immanentie.³⁶ Alles wat bestaat is lichamenlijk (monisme). God bestaat slechts binnen dit materialisme (immanentie) en is niet te onderscheiden van de materialistische wereld.³⁷ God en materie verschillen van elkaar door de distinctie tussen actief en passief. God is het bewegende, en de materie het bewogene. Het begrijpen van de natuur zorgt ervoor dat de Wijze ook op een manier God begrijpt.

“For he [Chrysippus] says that divine power resides in reason and in the mind and intellect of universal nature. He says that god is the world itself, and the universal pervasiveness of its mind; also that he is the world's own commanding-faculty, since he is located in intellect and reason; that he is the common nature of things, universal and all-embracing; also the force of fate and the necessity of future events.”³⁸

Het begrijpen van de natuur is het begrijpen van de rationele werking van de kosmos. Voor de Stoïcijnen is de natuur deterministisch van aard. De natuurwetten zijn onveranderlijk en zorgen er zo voor dat alle gebeurtenissen al vastliggen. Voor de Stoïcijnen is de wereld waarin wij leven niet alleen al vaststaand, maar ook goed. Alles is deterministisch en redelijk, en een zo goed mogelijk geordende materie. Het deterministische lot moet niet slechts gezien worden als gebeurtenissen, maar als de goddelijke voorzienigheid.³⁹

³⁵ Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos* 7.151-7 (LS41C)

³⁶ Robert B. Todd, *Monism and Immanence: The foundations of Stoic Physics*, in *The Stoics*, (Berkeley: University of California, 1978), p.137

³⁷ Ibid., p.139

³⁸ Cicero, *De natura deorum*, 1.39 (SVF 2.1077 = LS54B)

³⁹ Lucius Seneca, *De Providentia*, I, vertaling George Bell (London: Bohn's, 1900)

"It is not possible to discover any other beginning of justice or any source for it other than that from Zeus and from the universal nature, for thence everything of the kind must have its beginning if we are going to have anything to say about good and evil."⁴⁰

In de natuur, en daarmee het redelijke, moet de oorzaak voor gerechtigheid gezocht worden. Het verwerpen van onstoffelijke entiteiten zorgt ervoor dat het doel van perfectie in het materiële moet worden gezocht. De Wijze is de stoïsche oplossing om dit doel mogelijk te maken binnen het materialisme als standaard voor een perfect rationeel leven.

Om de juiste houding tegenover het lot te kunnen hebben, is kennis van de causaliteit en de kosmos vereist. Ook om vrij te kunnen handelen zal de Wijze hiervoor kennis nodig hebben. Dit hangt samen met een bepaalde hoeveelheid kennis over de causaliteit, maar is ook het verstand om zich hier juist tegenover te verhouden. Het (vrije) ethische handelen is afhankelijk van de manier waarop de actor bewust handelt in overeenkomst met de juiste rede, de *orthos logos*. Er wordt door de Stoïcijnen een onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van handelingen

"Zeno was the first to use this term *Kathekon* (...), 'to have arrived in accordance with certain persons'. Proper function is an activity appropriate to constitutions that accord with nature."⁴¹

Passende handelingen (*kathekonta*) zijn handelingen die een redelijke verantwoording hebben, en objectief overeenkomen met de natuur.⁴² De mens heeft natuurlijke impulsen en wanneer deze worden ontwikkeld kunnen hier morele handelingen uit voort komen. Zo is het goed om gezondheid te bevorderen, je ouders te eren en je te houden aan je beloftes.⁴³ Deze handelingen zijn rationeel, en zijn ethisch in de algemene betekenis van het woord. De tegenovergestelde handelingen hebben in dit systeem een negatieve waarde.⁴⁴ Passende handelingen kunnen in verschillende contexten echter conflicteren, uit verkeerde motieven gedaan worden of zelfs vanzelf en per ongeluk gebeuren.⁴⁵ Hierom is de essentie van het stoïsch perfect ethische of juiste handelen gelegd in de manier waarop of waarom een handeling wordt verricht.⁴⁶ Alleen als een handeling vanuit de juiste dispositie wordt verricht is het een ethisch juiste handeling. De passende handelingen worden overtroffen door perfect ethisch handelen. De perfect ethische handelingen (*katorthomata*) zijn passende handelingen, met een toegevoegde waarde voortgekomen uit de kennis van de actor:

"The virtuous man's function is not to look after his parents and honour them in other respects but to do this on the basis of prudence. For just as the care of health is common to the doctor and the layman, but caring for health in the medical way is peculiar to the expert, so too the honouring of parents is common to the virtuous and the non virtuous man, but to do this on the basis of prudence is peculiar to the wise man. Consequently he also has expertise in his way of life, the peculiar function of which is to do everything on the basis of the best character."⁴⁷

Voor de Stoïcijnen zorgt kennis van het goede noodzakelijkerwijs voor het perfecte handelen. De onwetenden kunnen wel juist handelen, maar niet om de correcte redenen. G.B. Kerferd beschrijft

⁴⁰ Plutarchus, *Moralia*, 1035D, vertaling Harold Cherniss (Cambridge: Harvard University Press, 1976)

⁴¹ Diogenes Laertius 7.107 (SVF 3.493 = LS59C)

⁴² Diogenes Laertius 7.108 (SVF 3.495) te vinden in *On The Path To Virtue*, (Leuven: Leuven University Press, 2005), p.20

⁴³ I.G. Kidd, *Moral Actions and Rules in Stoic Ethics*, in *The Stoics*, (Berkeley: University of California, 1978.), p.248

⁴⁴ Cicero, *De Finibus* 3.17,20-2 (LS59D)

⁴⁵ I.G. Kidd, *Moral Actions and Rules in Stoic Ethics*, in *The Stoics*, (Berkeley: University of California, 1978.), p.248

⁴⁶ Cicero, *De Finibus* 3.17,20-2 (LS59D)

⁴⁷ Sextus Empiricus, *Adversus mathematicos* 11.200-I (SVF 3.516)

het verschil tussen *kathekonta* en *kathortomata* als een verschil in kennis over het rationele principe.⁴⁸ *Kathekonta* zijn kenbaar doordat het achterliggende principe redelijk is, en zijn ook voor de niet-wijze uitvoerbaar. *Kathortomata* vereisen bovendien de kennis van de manier waarop ethische principes werken, en kunnen hierom slechts door de wijze worden uitgevoerd.

Nu moeten we weten hoe de Stoïcijnen de menselijke psychologie plaatsen binnen de materialistische kosmos. Alles wat zich in de kosmos bevindt wordt aangestuurd door een goddelijke ziel of vuur (*pneuma*). Deze natuurkracht is de eerste oorzaak, en ook datgene wat maakt dat levende wezens een ziel bezitten. Tussen de levende en niet levende wezens wordt door de Stoïcijnen een onderscheid gemaakt, om vervolgens de levende wezens ook weer te categoriseren. De stoïsche positie wordt door Origines weergegeven in de volgende passage:

“Of moving things, some have the cause of movement in themselves, while others are moved only from outside. The latter comprise things which are transportable, like logs and stones and every material thing which is sustained by tenor alone... Animals and plants have the cause of movement in themselves, and so, quite simply, does everything sustained by physique and soul, which they say also includes metals... Some things of this kind, they say, are moved 'out of' themselves, and others 'by' themselves when an impression occurs within them which calls forth an impulse... A rational animal, however, in addition to its impressionistic nature, has reason which passes judgement on impressions, rejecting some of these and accepting others, in order that the animal may be guided accordingly”⁴⁹

We zien in dit citaat dat planten zichzelf bewegen, terwijl dieren een simplistische vorm van denken hebben. Ze kunnen impressies verwerken en vervolgens op deze impressies reageren door middel van impulsen. Mensen krijgen op vergelijkbare wijze impressies binnen en bezitten ook impulsen tot handelen. Het verschil tussen dieren en mensen, hier rationele dieren genoemd, is dat wij een oordeel kunnen vellen over onze impressies. De reactie van dieren op impulsen geven geen mogelijkheid tot vrijheid, omdat impulsen door de impressie worden opgeroepen. Bij mensen en dieren is er een tussenstation, het *hegemonikon* of besturend vermogen:

“The Stoics say that the commanding-faculty is the soul's highest part, which produces impressions, assents, perceptions and impulses. They also call it the reasoning faculty.”⁵⁰

Door middel van het redenerende vermogen heeft de mens een manier om met impulsen om te gaan. Wij kunnen door middel van de rede nadenken over de zaken die wij doen en waarom het goed is dat we iets willen doen. De Stoïcijnen begrijpen de redelijke kant van de mens als een deel van de ziel die de gehele wereld doordringt:

“That the world is ensouled is evident, they [the stoics] say, from our own soul's being an offshoot of it.”⁵¹

Als we hier het volgende citaat van Cicero bij halen is in te zien hoe we het stoïsche concept van menselijk handelen kunnen begrijpen:

“Souls' movements are of two kinds: one belongs to thought, the other to impulse. The sphere of thought is principally the investigation of truth, while impulse is the stimulus to action. So we must

⁴⁸ G.B Kerferd, *What Does the Wise Man Know?*, in *The Stoics*, (Berkeley: University of California, 1978.), p.134-135

⁴⁹ Origen, *De principiis*, 3.1.2-3 (SVF 2.988 = LS53A)

⁵⁰ Aetius, 4.21.1-4 (SVF 2.836 = LS53H)

⁵¹ Diogenes Laertius 7.143 (SVF 2.633 = LS53X)

take care to use thought for the best possible objects, and to make impulse obedient to reason”⁵²

Wanneer we denken met ons redenerend vermogen kunnen we de waarheid onderzoeken. Het deel van ons denken dat overeenkomt met de ziel van de gehele kosmos maakt dat wij (in zekere mate) kunnen denken op de wijze van de kosmos.

“Therefore, living in agreement with nature comes to be the end, which is in accordance with the nature of oneself and that of the whole, engaging in no activity wont to be forbidden by the universal law, which is the right reason pervading everything and identical to Zeus”⁵³

De stoïsche Wijze kan op dit niveau de kosmos begrijpen, en begrijpt daarmee ook zijn handelingen die door de kosmos worden aangestuurd. Dat alles, ook onze eigen handelingen, wordt aangestuurd door het onontkooombare lot blijkt uit de volgende fragmenten:

“The stoics describe fate as a sequence of causes, that it, an inescapable ordering and interconnection”⁵⁴

“In *On providence* book 4, Chrysippus says that fate is a certain natural everlasting ordering of the whole: one set of things follows on and succeeds another, and the interconnexion is inviolable”⁵⁵

Chrysippus maakt een onderscheid tussen twee soorten van causatie. Niet alleen op fysiek vlak, maar ook op mentaal.⁵⁶ De mentale oorzaak heeft te maken met de natuur van de betreffende persoon, waaronder ook het morele aspect van de natuur valt. Chrysippus schrijft morele verantwoordelijkheid toe aan deze individuele menselijke natuur.⁵⁷ Hier is het onderscheid belangrijk dat G.B.Kerferd maakt tussen het feit dat de Wijze weet wat goed is én hoe het goed is. Iedere Stoïcijn kan begrijpen dat het lot goed moet zijn, alleen de Wijze weet ook hoe dit gebeurt.

De vrijheid van de mens bevindt zich niet in een keuze tot handelen. De menselijke rede heeft wel de mogelijkheid om een bepaalde houding tegenover het handelen te hebben. Hier wordt als voorbeeld een hond achter een wagen genoemd.⁵⁸ Als de hond ervoor kiest de wagen te volgen, loopt hij soepel achter de wagen aan zonder te worden meegesleurd. Als hij er niet zelf voor kiest de wagen te volgen, wordt hij meegesleurd en geforceerd om de wagen te volgen. Wat de hond ook doet, de wagen zal hij volgen. Zo is ook de mens aan het lot verbonden.⁵⁹ Wanneer de stoïsche Wijze begrijpt dat wat hij doet het redelijke én het goede is, wil hij zijn handelingen ook uitvoeren. Zijn rede ligt in het verlengde van de rede van de kosmos. Aangezien alles in de kosmos in harmonie met de voorzienigheid van God/natuur/het lot staat⁶⁰, is wat er gebeurt in de kosmos zo goed als mogelijk. Zo kan de stoïsche Wijze altijd doen wat hij wil, omdat hij hetzelfde wil als de kosmos. Het feit dat de kosmische ziel bepaalt wat wij denken is voor de Stoïcijnen dan ook geen weerlegging van de vrije wil, maar de bron van vrijheid. Wat er gebeurt wordt bepaald door de

⁵² Cicero, *De officiis* 1.132 (LS35J)

⁵³ Diogene Laertius 7.87-9 (LS63C)

⁵⁴ Aetius 1.28.4 (SVF 2.917 = LS55J)

⁵⁵ Gellius 7.2.3 (SVF 2.1000 = LS55K)

⁵⁶ Susanne Bobzien, *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy* (New York: Oxford University Press, 1998) 260-271

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Hippolytus, *Philosophumena* 21 (SVF 2.975) te vinden in Geert Roskam, *On The Path To Virtue*, (Leuven: Leuven University Press, 2005), p.20

⁵⁹ Hippolytus (Haer. 1.21.2, DD 571.11-16) te vinden in *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy* (New York: Oxford University Press, 1998), p.353

⁶⁰ Plutarchus, *De stoicorum repugnantiis* 1051B (SVF 2.978) te vinden in Geert Roskam, *On The Path To Virtue*, (Leuven: Leuven University Press, 2005), p.19

universele wil. Alles ontwikkelt zich uit eerdere oorzaken, ook ons denken. Ons denken wordt echter niet alleen bepaald door de eerdere oorzaken, maar ook door de manier waarop het deelt in de rationaliteit van het geheel. Zo zal de Wijze als rationeel verlengstuk van deze universele wil vrij zijn.

2.4 Stoïsch perfectionisme

In de oudheid is het denken over de ideale mens in meer filosofieën terug te vinden. Het feit dat de Stoïcijnen een ideale mens, de Wijze, als ethisch doel voor ogen hadden ontving dus niet veel eigentijdse kritiek.

De stoïsche filosofie gaat uit van de juiste ontwikkeling van de mens op weg naar een staat van perfectie. De problemen voor een perfectionistische morele theorie liggen vooral in de vraag welke eigenschappen van de mens het ontwikkelen waard zijn.⁶¹

"What is best in man? Reason: with this he precedes the animals and follows the gods. Therefore perfect reason is man's peculiar good, the rest he shares with animals and plants (...) What is the peculiar characteristic of a man? Reason – Which when right and perfect makes the full sum of human happiness. Therefore if every thing, when it has perfected its own good, is praiseworthy and has reached the end of its own nature, and man's own good is reason, if he has perfected reason, he is praiseworthy and has attained the end of his nature. This perfect reason is called virtue and it is identical to rectitude."⁶²

Zoals te lezen is, is voor de Stoïcijnen de belangrijkste eigenschap de rede. Deze eigenschap onderscheidt ons niet slechts van de dieren en planten, zij plaatst ons boven hen. De rede is die menselijke eigenschap die ons dichterbij God brengt. De rede vervolmaakt het menselijk geluk en is, indien gecultiveerd, het einddoel van het menselijk bestaan. In de klassieke filosofie wordt vaak rationaliteit gezien als datgene waar de goede mens in uitblinkt. De rede is voor de Stoïcijnen niet alleen belangrijk omdat het volgens hen het meest typerend goede aan de mens is. Het is ook de manier waarop wij als mens met de gehele goddelijke kosmos op één lijn kunnen komen. Er is een aantal ethische vooronderstellingen nodig voor het begrip van de Wijze als perfecte mens: dat de natuur op deterministische wijze werkt en rationeel is, dat de natuur ook goed is en de veronderstelling dat de rationaliteit het essentieel goede is. Een argument voor de Stoïcijnen om de rede als het best mogelijke te poneren is om hun filosofische positie dichterbij die van Socrates te plaatsen. Aristoteles neemt in de *Ethica Nicomachea* een zekere afstand van Socrates:

"Daarom juist beweren sommigen dat alle goede karaktereigenschappen vormen van verstandigheid zijn, en was Socrates' onderzoek in een bepaald opzicht juist en in een ander verkeerd: met zijn mening dat alle goede karaktereigenschappen vormen van verstandigheid zijn had hij ongelijk, maar met zijn bewering dat ze niet zonder verstandigheid kunnen bestaan had hij volkomen gelijk."⁶³

Uit dit citaat blijkt het onderscheid tussen Aristoteles' ethiek en de stoïsche definitie van deugd, die dichterbij de Socratische deugd staat. De deugd is gelijk aan de rede volgens Socrates, terwijl voor Aristoteles de rede de deugd ondersteunt. De stoïsche deugd is vergelijkbaar met de goede karaktereigenschappen zoals Socrates ze omschrijft, de deugd is immers geheel afhankelijk van de kennis van de Wijze. Ook Cicero beschrijft de grote overeenkomst tussen Socrates en de Stoïcijnen:

⁶¹ Thomas Hurka, *Perfectionism*, (New York: Oxford University Press, 1993) p9-10

⁶² Seneca, *Epistulae* 76.9-10 (SVF 3.200a = LS63D)

⁶³ Aristoteles, *Ethica* 6.13 1144 b 18-23

"The doctrines styled *paradoxa* by the Stoics appear to me to be in the highest decree Socratic, and far and away the truest."⁶⁴

2.5 De transformatie tot Wijze

Hoe kan een gewone sterveling, door en door slecht en onwetend, veranderen in een perfecte mens? Dit is de vraag die de Stoïcijnen bevredigend moeten beantwoorden om van het worden tot stoïsche Wijze een werkelijk doel te maken.

"Among the Stoics the man who is most vicious in the morning, if so it chance to be, is in the afternoon most virtuous. Having fallen asleep demented and stupid and unjust and licentious and even, by heaven, a slave and a drudge and a pauper, he get up the very same day into a blessed and opulent king, sober and just and steadfast and undeluded by fancies."⁶⁵

De verandering tot Wijze is direct en compleet. Er is geen gradueel verloop van verdorven naar perfecte toestand op het gebied van deugdzaamheid. De Wijze is alles wat een mens maar zou kunnen wensen, al is het niet op een manier die voor de rest van de mensen zichtbaar is. De schoonheid en rijkdom van de Wijze zijn alleen voor hemzelf te herkennen.⁶⁶ Hij is naar eigen inzicht een koning, maar zou alsnog als een bedelaar op straat kunnen leven. De verandering van dwaas naar Wijze is dan moeilijk te herkennen voor de gewone mens. De plotse verandering moeten we begrijpen vanuit het innerlijk en de psyche van de Wijze.

Hoe verandert de psyche van de Wijze wanneer hij plots geen dwaas meer is? De Stoïcijnen beweren dat de Wijze plots niets verkeerd meer in zich heeft en geen kwaad meer kan verrichten, maar dit hoeft de Wijze zelf niet direct door te hebben:

"Just as plaster needs to harden in a stable way and acquire firmness, so the souls of those who have become perfect need to be more solidly settled and held together by constant care and continuous exercise. Those who have not had that are called among the philosophers sages without awareness of their wisdom. For they say that it is impossible that those people who have reached the highest wisdom and touched upon its borders for the first time, know their own perfection; for the two things do not happen at the same time, namely the arrival at the border and the cognition of arrival; in between the two there is ignorance of such a sort that is not far removed from knowledge, but close to it and on its doorstep."⁶⁷

Wanneer iemand net Wijze is geworden kan het zijn dat deze persoon dat niet direct door heeft. Dit betekent niet dat hij nog niet helemaal perfect is, of dat zijn kennis nog niet vergelijkbaar is met de zekere kennis die alleen aan de Wijze kan worden toegeschreven. Dat hij over dingen weet dat ze goed zijn betekent niet dat hij zichzelf al als de echte Wijze hoeft te zien. Kennis gaat binnen de stoïsche filosofie immers niet alleen over de dingen die we weten, maar bestaat ook uit een bepaalde expertise. Deze expertise ontstaat in de loop van een langere tijd.⁶⁸ Wanneer de Wijze net wijs is ziet hij de dingen op een nieuwe zekere manier, maar deze manier van denken plaatst niet direct alles in één zeker wereldbeeld. Hoe meer zaken de Wijze doordacht heeft, hoe groter zijn geheel van zekere kennis wordt. Pas wanneer hij voldoende kennis heeft verwerkt ziet hij zichzelf ook echt als de expert die hij is. Dit kan vergeleken worden met een expert musicus. De musicus is misschien een meester geworden op de fluit, maar pas wanneer hij de concerten geeft blijkt zijn meesterschap. De

⁶⁴ Cicero, *Paradoxa Stoicorum*, Vertaling H. Rackham, (Londen: Harvard University Press, 1942), p257

⁶⁵ Plutarchus, *Moralia*, 1058B Vertaling Harold Cherniss, (Cambridge: Harvard University Press, 1976)

⁶⁶ Plutarchus, *Moralia*, 1058C Vertaling Harold Cherniss, (Cambridge: Harvard University Press, 1976)

⁶⁷ Philo of Alexandria, *De agricultura* 160-1 (SVF 3.541, FDS 1232) te vinden in *The Stoic sage* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.81

⁶⁸ René Brouwer, *The Stoic Sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.86

fluitist zal het optreden en het musiceren zeer gemakkelijk afgaan. En als de Wijze een vergelijkbaar gemak ervaart, ervaart hij zijn meesterschap op het gebied van kennis. De Wijze heeft zo een vertrouwen, uniek aan de Wijze, dat hem de zekerheid geeft altijd goed te handelen.

"Cleanthes says that expertise is a tenor which achieves everything methodically. This definition is incomplete. (...) That is why Chrysippus added 'with impressions', and said that expertise is a tenor which advances methodically with impressions (...) Zeno says that an expertise is a systematic collection of cognitions unified by practice for some goal advantageous in life."⁶⁹

Seneca heeft veel geschreven over de morele vooruitgang. Zijn werk kan beschouwd worden als voortbouwend op de oude Stoa.⁷⁰ Morele vooruitgang heeft geen invloed op het radicale onderscheid tussen goed en kwaad. De vooruitgang ziet hij als een vorm van psychologische heling. De Wijze heeft als enige een heldere geest, groot vertrouwen, en echte gezondheid.⁷¹ Zij die de Wijze naderen, de *proficiens*, ervaren sporadisch wat de Wijze altijd ervaart.

Hoewel de Wijze inderdaad van het ene op het andere moment verandert van een scala aan slechte eigenschappen naar de perfecte mens is dit niet een compleet beeld van de transformatie. De verandering naar Wijze gebeurt over een langere periode, en is niet iets willekeurig dat een mens overkomt. Het vereist een sterk rationeel vermogen en expertise in het juiste handelen, wat iemand niet zomaar bezit. De verandering van slecht naar goed is ogenblikkelijk, doordat alleen het perfect goede goed genoemd wordt.

2.6 Mogelijkheid van stoïsche theorie

De Wijze is de enige mens die zekere kennis bezit. Alles wat de rest van de mensen denkt te weten, zijn slechts meningen. Het lijkt problematisch voor de Stoïcijnen wanneer stoïsche filosofie wordt ontwikkeld door diegenen die geen Wijze zijn. De Stoïcijnen moeten overtuigend maken dat hun filosofie alsnog als legitiem kan worden gezien als het stoïcisme steunt op de ideeën van "dwazen".

"They [the Stoics] say that the wise man never makes a false supposition, and that he does not assent at all to anything incognitive, owing to his not opining and his being ignorant of nothing. For ignorance is changeable and weak assent."⁷²

De meningen van de niet-Wijzen zijn veranderbaar en kunnen niet tot het wetenschappelijke worden gerekend. De onwetendheid van de niet-Wijzen betekent slechts dat zij niet de wetenschappelijke ware kennis van de Wijze bezitten. De mens is van nature redelijk, en kan zelfs als dwaze zijnde ware uitsprake doen.⁷³ We kunnen de waarheid zelf niet kennen en geen zekerheid aan onze ideeën verbinden zolang wij geen Wijze zijn. Wel kunnen we redeneren en logisch nadenken, waardoor het bedrijven van filosofie ook mogelijk is. De zekerheid van de Wijze is voor de Stoïcijnen dus niet een vereiste voor stoïsche theorie.

2.7 Evaluatie

De stoïsche paradoxen en de kritiek op de stoïsche Wijze komen voort uit een aantal kernideeën binnen de stoïsche filosofie. De stoïsche neiging tot zwart-wit denken is filosofisch begrijpelijk in de context van het monistische wereldbeeld van de Stoïcijnen. Doordat de Stoïcijnen geen wereld buiten het materiële in hun natuurfilosofie accepteren moeten ze het perfecte binnen deze materiële wereld plaatsen. De stoïsche Wijze dient zo als belichamende maatstaf van kennis, geluk, vrijheid

⁶⁹ Olympiodorus, *In Platonis Gorgia* 12.1 (LS42A)

⁷⁰ Geert Roskam, *On the Path to Virtue*, (Leuven: Leuven University Press, 2005), p.98

⁷¹ *Ibid.*, p.71-73

⁷² Stobaeus, *Ecl.* 2.111, 18-112,8 (SVF 3.548 = LS41G)

⁷³ René Brouwer, *The Stoic sage*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), p.95-97

en deugdzaamheid. Als de Wijze gezien kan worden als definiërend voor de stoïsche perfectie, kan het voor de Stoïcijnen wenselijk zijn geweest een hard onderscheid te maken tussen de Wijze, en alle niet-Wijzen.

Het Socratische idee dat het goede direct afhankelijk is van kennis over het goede is een van de belangrijkste ideeën binnen de stoïsche filosofie. De unieke status van de Wijze als enige vrije en gelukkige persoon, is direct afhankelijk van het feit dat hij zekere en onfeilbare kennis bezit. Voor de Stoïcijnen is het belang van rationaliteit afkomstig van hun natuurfilosofie waarbinnen de kosmos waarin wij leven, gestuurd wordt door de goddelijke rationaliteit. In overeenstemming leven met de rationele natuur is het hoogste doel, en dit kan alleen door zelf rationeel te zijn. De oorsprong van de stoïsche paradoxen is op deze manier te verklaren uit de ideeën over de natuur en de wens om idealen duidelijk te definiëren.

De stoïsche filosofie is niet slechts theoretisch, en moet vanwege het ethische karakter van de filosofie niet alleen over de Wijze gaan. Hoewel de niet-Wijzen dwaas zijn en uitermate slecht, zijn er toch mogelijkheden voor nuance. Er blijft een hard onderscheid tussen goed en kwaad, maar morele vooruitgang is te beschouwen als een psychologische verandering. Zekere kennis is voorbehouden voor de Wijze, maar rationeel denken is voor iedereen mogelijk. De ontwikkeling tot Wijze is een geleidelijk proces, maar pas op het moment dat het proces voltooid is wordt er aan de nieuwe toestand van de Wijze een andere waardering toegekend. Termen als 'onwetend' en 'slecht' zijn harde termen om de niet-Wijze te beschrijven, maar op het gebied van persoonlijke ontwikkeling zijn ze niet absoluut.

Op deze manier worden de ogenschijnlijke tegenstellingen binnen het geheel van de stoïsche filosofie opgelost. Als gevolg van een aantal aannames over de natuur en hoe wij ons moeten verhouden tegenover de kosmos waarin wij leven ontstaat een samenhangend cluster van ideeën.

Hoofdstuk 3: Conclusie

Uit zowel de primaire bronnen en hun uitleg in secundaire bronnen is een beeld van de stoïsche Wijze naar voren gekomen dat laat zien hoezeer dit verankerd is in stoïsche ideeën over rationaliteit en natuurfilosofie.

Het hoogste doel binnen het Stoïcisme is geluk. We vinden dit geluk in de deugd, wat bestaat uit het leven in overeenkomst met de natuur. We kunnen alleen beschikking hebben tot de deugden door middel van onze rede. Wijsheid bestaat uit kennis over de menselijke en goddelijke zaken, en dit is wat de Wijze definiëert. De kennis van de Wijze is zeker, en dit geeft hem de mogelijkheid tot moreel correct handelen. De stoïsche Wijze is als enige vrij, en alleen hij kan moreel correct handelen. Ook heeft slechts de Wijze toegang tot zekere kennis, en daarmee geluk. Dit levert problematische situaties op, die al in de oudheid bekritiseerd werden. Iedereen die geen Wijze is, is een ongelukkige, onwetende, door en door slechte dwaas. De 'stoïsche paradoxen' komen voort uit het verschil tussen de algemene betekenis van deze begrippen, en wat de Stoïcijnen als norm nemen en als unieke eigenschap aan de Wijze toeschrijven. Uit de voorzienigheid van de goddelijke natuur weten de Stoïcijnen een vrijheidsbegrip te definiëren. Door de natuur als rationeel gestuurd te beschouwen maken ze kennis tot de belangrijkste eigenschap van de mens, aangezien dit de manier is om de rationele kosmos te kennen.

De radicale eigenschappen van de Wijze hebben een aantal redenen. Sommige redenen zijn filosofisch onderbouwd, andere vinden hun oorzaak in de manier waarop de Stoïcijnen zich verhouden tot andere filosofieën. Dat alleen kennis voldoende is om een deugdzaam mens is voor een groot deel geïnspireerd op Socrates (dit is een punt dat onder andere door René Brouwer (2014) wordt benadrukt). Het harde onderscheid tussen de perfecte eigenschappen van de Wijze en de compleet slechte kenmerken van de dwaas was een manier voor de Stoïcijnen zich van bijvoorbeeld de filosofie van Aristoteles te onderscheiden. De manier waarop verschillende filosofieën wedijverden is historisch interessant, maar minder belangrijk voor de moderne deugdethiek. Als we willen kijken naar de relevantie van de stoïsche Wijze voor de hedendaagse ethiek kunnen we beter kijken naar de manier waarop de Stoïcijnen de radicale kenmerken van de Wijze binnen hun filosofie plaatsen. Zo maken de Stoïcijnen vrijheid juist afhankelijk van de deterministische natuur. Dit komt voort uit de monistische en immanente natuurfilosofie, zoals Robert Todd (1978) inzichtelijk weet te maken. De Stoïcijnen gebruiken de Wijze als ideaalbeeld van de mens, waardoor de perfecte eigenschappen binnen onze materialistische kosmos worden geplaatst. Uit het onderscheid tussen kennis en de meningen van de dwaze komt niet naar voren dat de Stoïcijnen geen idee hadden waarover ze spraken omdat ook de onwetenden rationele mogelijkheden hebben. En ondanks het feit dat iedere niet-Wijze compleet slecht is bestaat er wel een mogelijkheid tot menselijke ontwikkeling. Zo verdedigen de Stoïcijnen de radicale kenmerken van de Wijze. Door geen gradaties toe te laten is er geen onduidelijkheid over de definites van ethische begrippen.

Nu aan de hand van de primaire bronnen en latere werken van moderne filosofen de ideeën achter de radicale stoïsche Wijze duidelijk zijn kunnen we verder kijken naar de toepassingen van deze stoïsche Wijze binnen de moderne deugdethiek. De manier waarop de deugden, en de bijbehorende kennis, tot het hoogste doel worden verheven is interessant voor verder onderzoek. De natuurfilosofie waarin de stoïsche ideeën zijn geankerd is tegenwoordig niet direct overtuigend, maar voor verder onderzoek bieden de stoïsche ideeën zeker mogelijkheden. Zulk onderzoek in de moderne ethiek is bijvoorbeeld te vinden in *A New Stoicism* van Lawrence Becker (1998). De ideeën over deugd, geluk, wijsheid, en de vervolmaking van deze eigenschappen zijn in de moderne filosofie interessante ethische onderwerpen. Zo is het idee dat zekere kennis een harde voorwaarde voor ethisch handelen en geluk is een boeiend uitgangspunt. De manier waarop onze natuur bepaalt wat deugdzaam is, en zo bepaalt wat een nastrevenswaardige manier van handelen is wordt door de

Stoïcijnen op een boeiende manier uitgewerkt. Ook de vraag of onze verhouding tot de natuur ons vrijheid, en de mogelijkheid tot ethisch handelen, ontnemt of juist geeft is interessant.

4. Bibliografie

- Aristoteles, *Ethika*, Vertaling Christinne Parnier en Jean Verheaghe, 7e dr. Groningen: Historische uitgeverij, 2009.
- Becker, Lawrence C. *A new Stoicism*, 1e dr. Princeton: Princeton University Press, 1998.
- Bobzien, Susanne. *Determinism and Freedom in Stoic Philosophy*, 1e dr. New York: Oxford University Press, 1998.
- Brouwer, René. *The Stoic sage*, 1e dr. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Cicero, Marcus Tullius. *Paradoxa Stoicorum*, Vertaling H. Rackham, 1e dr. Londen: Harvard University Press, 1942.
- Hurka, Thomas. *Perfectionism*, 1e dr. New York: Oxford University Press, 1993.
- Long, A.A. *Dialectic and the Stoic Sage*, in *The Stoics*, bewerkt door John Rist, 1e dr. Berkeley: University of California, 1978.
- Long, A.A. *Stoic Studies*, 1e dr. Berkeley: University of California, 1996.
- Long, A.A. en Sedley, D.N. *The Hellenistic philosophers*, 22e dr. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Kerferd, G.B. *What Does the Wise Man Know?*, in *The Stoics*, bewerkt door John Rist, 1e dr. Berkeley: University of California, 1978.
- Kidd, I.G. *Moral Actions and Rules in Stoic Ethics*, in *The Stoics*, bewerkt door John Rist, 1e dr. Berkeley: University of California, 1978.
- Plutarchus, L.M. *Moralia*, vertaling Harold Cherniss, 1e dr Cambridge: Harvard University Press, 1976.
- Plutarchus, L.M. *Moralia*, Vertaling Tod, Boston: Little, Brown and Co., 1878.
- Rist, John N. *The Stoics*, 1e dr. Berkeley: University of California, 1978.
- Roskam, Geert. *On The Path To Virtue*, 1e dr Leuven: Leuven University Press, 2005.
- Seneca, Lucius A. *De Providentia*, vertaling George Bell, London: Bohn's, 1900.
- Seneca, Lucius A. *De vita beata*, vertaling Peter Anderson, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2015.
- Todd, Robert B. *Monism and Immanence: Foundations of Stoic Physics*, in *The Stoics*, bewerkt door John Rist, 1e dr. Berkeley: University of California, 1978.